

Täiendusi Eesti sõjaajalookirjandusse

Mari-Leen Tammela*

■ 26. oktoobril kuulutati Tartus Balti sõjaajaloo aastakonverentsil järjekordselt välja Hendrik Sepa nimelise sõjaajaloo preemia laureaadid. Parima 2022. aastal ilmunud raamatu kategoorias pälvisid tunnustuse Ago Pajur ja Toivo Kikkas mahuka allikapublikatsiooni „Ohvitseri päevaraamat. Ants Matsalo“¹ koostamise ja kommenteerimise eest. Artiklipreemia vääriks tunnustati Reigo Rosenthal siinsamas Tuna veergudel ilmunud kirjutise eest, mis käsitles 1944. aasta märtsipommitamist Punaarmee kaugtegevuslennuväe dokumentide valguses.²

Uue aastaringi täitumine võimaldab teha kokkuvõtteid, tagasivaateid ja ka laiemaid üldistusi. Kaitseministeerium ja Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum annavad sõjaajaloolase Hendrik Sepa (1888–1943) nimelist preemiat eelnenud aastal ilmunud silmapaistva(te) Eesti sõjaajaloo alas(t)e uurimistö(de) autori(te)le välja alates 2014. aastast. Preemia kutsuti ellu eesmärgiga väärtustada ja edendada Eesti sõjaajaloo teaduslikku uurimist kõige vanemast ajast kuni nüüdisajani välja. Preemiafond on selle asutamisel peale olnud 3000 eurot.³

Esimene Hendrik Sepa nimelise preemia pälvis Andres Seene uurimus „Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940“, mis ilmus 2013. aastal Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste toimetistes nr 17.⁴ Laureaatidena järgnesid Tõnu Tannberg ja Tiit Noormets⁵ 2015. aastal ning Margus Laidre järgmisel aastal.⁶ 2017. aastal pälvis tunnustuse autorite kollektiiv Ain Krillo, Jaan Pihlak ja Mati Strauss Vabadusriistiga autasustatud isikute lühielulugude kogu „Eesti Vabaduse Risti kavalerid“ eest.⁷ Järgnevatel aastatel on raamatupreemia saanud Arto Oll,⁸ Kalev Konso⁹ ja Reigo Rosenthal¹⁰, 2021. aastal täienes laureaate nimekiri Igor Kopõtini ja Endel Püüaga.¹¹ 2022. aastal anti raamatupreemia autorite duole Arto Oll ja Reet Naber, kes kirjutasid biograafia mereväeohvitser Bruno Linnebergi elust ja tegevusest.¹²

* Mari-Leen Tammela (1985), PhD, Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum, vanemteadur, mari-leen.tammela@esm.ee.

¹ A. Pajur, T. Kikkas (koost). Ohvitseri päevaraamat. Ants Matsalo. Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloo kohta. 10. Tartu: Rahvusarhiiv, 2022.

² R. Rosenthal. Tallinna 1944. aasta märtsipommitamine Punaarmee kaugtegevuslennuväe dokumentide valguses. – Tuna 2022, nr 4, lk 77–92.

³ <https://www.kaitseministeerium.ee/et/uudised/eesti-sojaajaloo-publikatsioonide-konkursi-voitis-andres-seene>; Hendrik Sepa nimeline preemia Eesti sõjaajaloo-alaste uurimuste autoreile. Statuut (2021). Vt lähemalt <https://esm.ee/uurimistoo/hendrik-sepa-preemia> (vaadatud 13.11.2023).

⁴ A. Seene. Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste toimetised nr 17, 2013.

⁵ T. Tannberg (koost). Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised (Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae) nr 22 (29). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014; T. Noormets (koost). Eesti metsavennad 1944–1957: dokumentide kogumik. Tartu: Rahvusarhiiv, 2014.

⁶ M. Laidre. Domus belli: Põhjamaade saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661. Tallinn: Argo, 2015.

⁷ J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, 2016.

⁸ A. Oll, Kalev ja Lembit. Eesti allveelaevade lugu. Tallinn: Argo, 2017.

⁹ K. Konso. Eesti kaitseväge 100. Eesti kaitseväe ja väeosade sümbolid 1918–2018. Tallinn: Staabi- ja sidepataljoni teavituskeskus, 2018.

¹⁰ R. Rosenthal. Kord ja kohus. Eesti sõjaväejuhtkond Vabadussõja-aegses sise poliitikas. Tallinn: Argo, 2019.

¹¹ I. Kopõtin. Rahvuse kool: Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940. Tartu: Rahvusarhiiv, 2020; E. Püüa. Saarlased Nõukogude sõjaväebaasidel jalus 1939–1941. Kuressaare: Saaremaa Muuseum, 2020.

¹² R. Naber, A. Oll. Pagide pillutada. Kaptenmajor Bruno Linneberg: Eesti mereväeohvitser ja tema aeg. Tallinn: Argo, Eesti Meremuuseum 2021.

Juba 2016. aastal arutati vajadust asutada eraldi preemia teadusartiklitele, mis kipuvad jääma monograafia mõõtu käsitluste varju. 2018. aastast välja antava artiklipreemia on seni pälvinud Arto Oll (2019)¹³, Mart Kuldkepp (2020)¹⁴, Toivo Kikkas (2022)¹⁵ ja kahel korral Peeter Kaasik (2019 ja 2022).¹⁶

Sellest, kui populaarne on olnud Sepa preemia kandidideerimine või kui aktiivne on olnud Eesti sõjaajaloo uurimine, võiks anda aimu preemialesitatu teoste hulk. Täpne ülevaade selle kohta on olemas 2016. aastast, mil kaitseministeerium andis preemia asjaajamise täies mahus üle sõjamuuseumile. Kui 2016. aastal kvalifitseerus preemia kandidaadidena kuus publikatsiooni, siis 2017. aasta kevadel esitati preemialesitatu kuue autori või autorite kollektiivi töid, mille hulgas Peeter Kaasik oli esindatud koguni kolme artikliga. 2018. aasta oli vaiksem: kandideeris üksnes kolm publikatsiooni. Seevastu 2019. ja eriti 2020. aasta tõi uuesti rohkem kandidaate: konkursile esitati vastavalt kaheksa (kvalifitseerus kuus) ja üksteist teadustööd. Sestpeale on konkursile esitatud publikatsioonide arv jäänud enam-vähem samasse suurusjärku: 2021. aastal oli see 12 (kümme raamatut ja kaks artiklit), 2022. aastal taas 12 (kuus raamatut ja kuus artiklit) ning 2023. aastal 10 (neli monograafiat või allikakogumikku ja kuus artiklit).

Võib ilmselt öelda, et sõjaajaloopreemia väljaandmisest on kujunenud tänaseks hea traditsioon, mille uurijad on soojalt vastu võtnud. Kandidaate on jätkunud ja kordagi pole tekkinud olukorda, kus preemia tulnuks esitatud tööde nõrga taseme pärast jätta välja andmata. Teisalt ei pruugi esitatud teosed ega võidukad publikatsioonid anda täit ülevaadet Eesti sõjaajalookirjanduse hetkeseisust, sest osa aasta jooksul ilmunud töid võivad jääda konkursile esitamata. Samuti võivad mõned esitatud tööd eri põhjustel mitte kvalifitseeruda. Näiteks jäi 2021. aastal preemia kandidaatide seast välja kaheköiteline „Eesti Vabadussõja ajalugu“,¹⁷ mida ekspertkomisjon küll oma valdkonna teetähisena esile tõstis. Välja jäeti see põhjusel, et enamik komisjoni liikmeid olid kõnealuse teose koostamise ja/või toimetamisega seotud ning lisaks leiti, et suur autorite kollektiiv pakkus teose koostamiseks teiste nominentidega võrreldes avaramaid võimalusi.

Mida uut tõi Eesti sõjaajalookirjandusse 2022. aasta?

Nagu eespool märgitud, kandideeris 2022. aastal ilmunud teostest tänava Sepa preemialesitatu kolm monograafiat ja üks allikapublikatsioon, millele lisandus kuus teadusartiklit. Nende sekka kuulus n-õ klassikalisi sõjaajaloo teoseid, aga ka töid, mis olid laiahaardelisemad ja ületasid kitsa valdkonna piire. Riigikaitse lai käsitlus, mille järgi ei hõlma sõjaajalugu üksnes Eesti pinnal peetud sõdu ja Eesti elanike osalemist neis sõdades, vaid mille raames leiab avaramat mõtestamist ka sõja laiem mõju kogu ühiskonnale, kultuurile ja üksikisikuile,¹⁸ on

¹³ A. Oll. Suurbritannia Venemaa-suunalise interventsioonipoliitika tagamaad ja Briti eskaadri saabumine Tallinna 1918. aastal. – Tuna 2018, nr 4, lk 33–56.

¹⁴ M. Kuldkepp. Eestlased ja „eestlase vaenlased“. Survemeetmed baltisakslaste ja nende poolehoidjate vastu Eesti Vabadussõja ajal. – T. Tannberg (koost ja toim). Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. Rahvusarhiivi Toimetised (Acta et Commentationes Archivi Nationalis Estoniae). 3 (34). Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 365–421.

¹⁵ T. Kikkas. „Agentuurteadete põhjal on kindlaks tehtud ...“ Eesti sõjaväeluure agentuurist Eesti Vabadussõjas 1919. aastal. – Tuna 2021, nr 4, lk 24–42.

¹⁶ P. Kaasik. Sõda Bermondiga: Eesti vaatenurk. – Tuna 2018, nr 3, lk 73–89; P. Kaasik. „Võimuvaakum“ Lõuna-Eestis 1941. aasta sõjasuvel. – Akadeemia 2021, nr 1, lk 137–171.

¹⁷ L. Vahtre (koost ja toim). Eesti Vabadussõja ajalugu. I. Vabadussõja eellugu. Punaväe sissetung ja Eesti vabastamine. Tallinn: Varrak, 2020; L. Vahtre (koost ja toim). Eesti Vabadussõja ajalugu. II. Kaitse sõda piiride taga ja lõpuvõitlused. Tallinn: Varrak, 2020.

¹⁸ K. Piirimäe. Sõjaajalugu – kellele ja milleks? Sõjaajaloo perspektiivid (III). – Tuna 2017, nr 1, lk 146–148; H. Lill. Mida uurib Eesti sõjaajalugu? – Postimees, 17.12.2016.

leidnud sõjaajalooalastes uurimustes üha kindlama koha. Rõõmustav on näha, et viimastel aastatel on preemiale esitatud järjest enam just sellisest, riigikaitse laiema vaatest lähtuvaid töid ning kohtab ka interdistsiplinaarset lähenemist: üha enam jõuab ekspertkomisjonini näiteks kunstiajaloo või arheoloogia valdkonna tekste, millel on otsene side sõjaajalooaga.¹⁹

Tavapärasest vähem esitati sel korral konkursile populaartheaduslikke teoseid; omavahel kandideerisid eelkõige väga tugevad teadustrükised. Enn Küngi suurkäsitlus rootsiaegse Tallinna ajaloo kohta on ennekõike majandusajalooline teos, kuid käsitledes muu hulgas Tallinna sõjalisi kohustusi ja kohaliku Rootsi garnisoni eluolu, paigutub see ühtlasi sõjaajaloo valdkonda.²⁰ Juhan Kreemi monumentaalne orduajaloo käsitlus ületab samuti kitsamaid sõjaajaloo raame.²¹ Andres Seene sõdadevahelise Eesti sõjakooale käsitlev uurimistöö on klassikaline sõjaajaloolane monograafia, mis võtab ühtede kaante vahel ja täiendatud kujul kokku autori pikaajalise uurimistöö.²² Pajuri ja Kikkase allikapublikatsioon, mis selleaastase preemia vääriliseks hinnati, tõusis esile eelkõige õnnestunud sümbioosina: see toob ainulaadse allikana teaduskäibesse sõdadevahelise perioodi Eesti ohvitseri päeviku ja on seda materjali tutvustades ühtlasi terviklik uurimus.²³

Konkursile esitatud artiklite seas kohtab enam laiemat vaadet sõjaajaloole. Samuti kandideerib preemiale järjest enam ingliskeelseid publikatsioone – sel aastal oli neid artiklite hulgas kolm, seega pooled kõigist artiklitest. Aigi Rahi-Tamme ja Liisi Esse isikulooline artikkel analüüsis sõjakogemust ning käsitles sõja mõju üksikisikule pikal aegreal;²⁴ Martin Malve ja Andres Tvauri vaatlesid Põhjasõja-aegset katkuhauda Tallinna eeslinnas²⁵ ja suurem autorite kollektiiv tutvustas haruldaselt suurt Põhjasõja-aegset sõdurite massihauda Tartus.²⁶ Lisaks nimetatud uurimistöödele laekus ka kaks n-ö traditsioonilisemat sõjaajaloolast kirjutist. Peep Pillak käsitles oma mahukas artiklis kolonel Arthur von Buxhoevedeni elu ja tegevust²⁷ ning Mati Kröönström tegi algust eestlaste kaardistamisega Vene armees Esimese maailmasõja lahingutandritel, alustades eestlastest Vene kaardiväepolkudes.²⁸ Selles üsnagi eripalgelises koosluses tõusis esile Reigo Rosenthali ülevaade 1944. aasta märtsis Tallinna pommitanud kaugtegevuslennuväe tegevusest, mis tõi Eesti teaduskäibesse Nõukogude poole materjale ja sisaldas lisaks selle materjali põhjalikku analüüsi.

Ülalkirjeldatud tööde valgel võib möödunud aastat hinnata Eesti sõjaajaloo uurimise seisukohalt viljakaks ning kui midagi soovida, siis jätku klassikalise sõjaajaloo uurimiseks ja julgust laiema vaatenurga sissetoomisel Eesti sõjaajaloo käsitlemisel.

¹⁹ 2022. aastal nt A. Aaspõllu, R. Allmäe, F. Puss, W. Parson, K. Pihkva, K. Kriiska-Maiväli, A. Unt. The Unique Identification of an Unknown Soldier from the Estonian War of Independence. – *Genes* 2021, 12 (11, 1722), lk 1–10; H. Hiip, R. Treufeldt. Sõjaväesise kunst – pärimus ja pärand. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on art and architecture*. Tallinn: Eesti Kunstiteadlaste ja Kuraatorite Ühing, 2021, lk 82–109.

²⁰ E. Küng. Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022.

²¹ J. Kreem. Ordu sügis. Saksa ordu 16. sajandi Liivimaal. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022.

²² A. Seene. Sepikoda. Eesti sõjakoolid 1919–1940: inimesed, ideed, institutsioonid. Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloo kohta. 11. Tartu: Rahvusarhiiv, 2022.

²³ Publikatsioon hindas komisjon koosseisus Priit Raudkivi, Kaarel Vanamõlder, Peeter Kaasik, Arto Oll, Einar Värä, Reet Naber, Mart Orav ja Mari-Leen Tammela.

²⁴ A. Rahi-Tamm, L. Esse. 'In spite of everything, life is still beautiful!' war and postwar experiences in Estonia on the example of Oskar Nõmmela's life story (1893–1969). – *Journal of Baltic Studies* 2022, No. 53 (2), lk 249–269.

²⁵ M. Malve, A. Tvauri. The 1710 plague burial ground on the outskirts of Tallinn. – *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2021, lk 235–248.

²⁶ M. Malve, F. Ehrlich, A. Haak, L. Lõugas, S. Hiie. Town under siege: The Great Northern war mass graves from the suburb of Tartu. – *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2021, lk 249–262.

²⁷ P. Pillak. Kolonel Arthur von Buxhoeveden – Balti parunist Vabadusristi kavalier ja suur Eesti patrioot. – *Tuna* 2022, nr 4, lk 37–61.

²⁸ M. Kröönström. Eestlased Vene armee kaardiväe polkudes 1914–1916. – *Tuna* 2022, nr 1, lk 69–86.